

Розділ 1

ЕТНОЛОГІЯ

УДК 930.85

ЕДГАР БОСАК

м. Мукачево

bosak.edgar@mail.ru

РИТУАЛЬНО-ОБРЯДОВА СКЛАДОВА РЕЛІГІЙНИХ УЯВЛЕНЬ ВІКІНГІВ ТА ЇЇ РОЛЬ У ПОВСЯКДЕННОМУ ЖИТТІ

У статті висвітлено вплив релігійних обрядів епохи вікінгів (IX–XI ст.) на побутове життя середньовічного скандинава. Акцентується увага на проникненні релігійних уявлень у всі сфери життя вікінга. Проаналізовано зміст і форму побутових ритуалів, роль і види жертвоприношень, сприйняття смерті. Зачіпається тема участі знаті у творенні обрядів та вірувань. Аналізується питання взаємозв'язку релігійного світогляду і природніх умов життя. Розглядається процес християнізації Півночі, її ефективність та синкретичність зі старими язичницькими віруваннями.

Ключові слова: Скандинавія, вікінги, релігія, ритуали, тинг, конунг, християнство, світогляд.

Світ повсякдення вікінгів неможливо уявити без їх міфології та релігії. Вони супроводжували скандинава від самого народження і до смерті, регламентуючи і впливаючи на всі сфери його життя. Своєрідне мислення скандинава, що проявлялось в його релігійному світогляді, поглядах на мораль та етику було невід'ємною часткою багатой культури скандинавських народів.

У релігії існує ніби два структурні рівні: вищий – вчення про богів, те, що називається «богослов'ям», і нижчий – культові, обрядові форми, дії, символіка та ритуали, священні предмети. В такому разі перший рівень релігійного світогляду вікінгів відповідає на питання про створення світу, появу та роль богів та їх взаємовідносини. Другий рівень – це комплекс ритуалів та обрядів, своєрідний зворотній зв'язок, способи та форми контакту з потойбічним світом та можливість впливати на себе та оточуючим через магію.

Релігійні бачення скандинавів епохи вікінгів (IX–XI ст.) не є новою темою, однак сучасна концепція бачення історії активно звертає увагу на ментальність і розуміння світу

та свого місця в ньому людини конкретної епохи. Аналіз ритуалів та релігійних обрядів і їх роль на життя середньовічного скандинава розкривається у працях як класичних дослідників Півночі – Х. Арбмана [1], А. Я. Гуревича [3], Г. С. Лебедева [5], А. Сванідзе [7], так і сучасних дослідників – Н. Будур [2], Г. Джонса [4], Ж. Симпсон [8] тощо.

Мета статті – проаналізувати ритуали та релігійні обряди середньовічних скандинавів і їх вплив на розуміння вікінгом свого місця у світі.

Характерною особливістю Півночі в цьому відношенні виступає те, що тут магічною наукою займалися переважно жінки. Особливо ворожба з використанням зілля була виключно їхньою справою, яка, можливо, тому і здавалася небезпечною для чоловіків, бо спричиняла хвороби, позбавляла сил, розуму і взагалі мала шкідливий вплив на тіло; при цьому його приготування об'єднувало в собі стільки відразливого, що чоловіки намагались не займатись цією справою. Такі ворожки називались Seidkonor або Galdrakonor, але крім них, багато знатних жінок знали таємниці чаклування,

вміли при нагоді користуватися ними і передавати свої знання дочкам та іншим, кому це було потрібно. Вважали за необхідне знати ці таємниці, щоб вберегти себе від них і, в крайньому разі, щоб відвести від себе чари [9, 510].

Проти чаклунства, крім чаклування у відповідь, використовували й обереги. Це були або предмети, рослини (наприклад, вітки глоду, горобини, цибуля-порей, які нерідко кидали в напій), або деякі дії. Словесний оберіг-заклинання супроводжувалося ритуалом [7, 350].

Віра в прикмети, бачення, символи і «умовні знаки» була загальною. Прикмет було безліч, їх треба було знати і дотримуватися, щоб не дратувати духів. Так, бачення розваленого, розореного хутора, віщувало смерть тому, хто його побачив. Теж саме віщувало людині поява духа-двійника. Сверблячка в якомусь місці віщувала рану. Крик ворона віщував чиюсь скору смерть. Якщо жінка подавала гостю дірявий рушник з відірваними кінцями, він повинен був мати на увазі, що вона вдова. Судячи з «Саги про синів Дропліг» і «Саги про Гіслі» (сцена вбивства), пов'язані, переплутані хвости корів, що стоять в хліві, віщували, що недруг порушить порядок дому, і т.д. [7, 340–341].

Беручи до уваги складні природні умови Скандинавії – гірську місцевість, погоду, малу орну площу і т.д. – неминуче виникає потреба в регулюванні чисельності жителів. Це часто задовольнялося дозволеним язичницьким віруванням дітовбивством. Новонародженого приносили батькові, і він вирішував, залишити дитину в сім'ї чи ні. Якщо він не вважав це можливим внаслідок своєї бідності, фізичні вади або слабкості дитини, немовля відносили до лісу або пустельну місцевість і залишали напризволяще. Особливо часто так поступали з дівчатками. Якщо ж новонародженого окропили водою і батько дав йому ім'я і взяв на руки, – він вважався членом сім'ї, роду, після чого викидання його розцінювалося б як вбивство. Чоловік мав право визнавати чи заперечувати дітей, народжених поза шлюбом, – від рабині або наложниці; якщо він не визнавав дитину, його долею повинна була розпорядитися сама мати. Як зазначає А. Я. Гуревич, у ті часи було поширене понят-

тя *gravgangsmenn* – «люди, приречені на могилу»: якщо вільновідпущеник не міг прогледувати своє потомство, дітей залишали у відкритій могилі; колишній пан вільновідпущеника повинен був взяти найбільш міцного з цих нещасних, інші гинули голодною смертю. Показово, що коли в 1000 р. ісландці погодилися прийняти хрещення, було обумовлено збереження старовинного звичаю викидати новонароджених. Суворі кліматичні умови Ісландії постійно тримали її населення під загрозою голоду. Під час сильного голоду, що прийшло на острів зимою 976 р., вбивали людей похилого віку [3, 14].

У жителів садіб були свої божества і духи-покровителі, в честь яких приносили жертви і влаштовувалися свята. Не рідкістю було поклоніння тваринам – коням і бикам. Як і в багатьох інших культурах, скандинави під час святкових бенкетів вживалися м'ясо та кров коней. Дітородний орган жеребця служив амулетом, що приносив родючість. Старанне поклоніння духам будинку гарантувало благополуччя родини, вдалі пологи дружини і невісток, здоров'я дітей, приплід худоби, виростання посівів, щастя у всіх справах [3, 19].

У гористій Скандинавії збереглося безліч культових споруд з каменів, але до найбільш загадкових історики відносять кам'яні лабіринти, які символізують шлях в інший світ. Одним з найбільш відомих вважається великий лабіринт в Упланді в Швеції, де «дорога мертвих» примикала безпосередньо до місця поховання померлих [2, 358].

До числа таких древніх святилищ зараховують круги зі щільно складених каменів, що зустрічаються в багатьох місцях Скандинавії – *rundlar*. Вони різної величини, від 7 до 15 метрів в діаметрі, викладені на зразок небесного склепіння і знаходяться на близькій відстані один від одного. У їх середині помітні явні сліди багаття, на якому, ймовірно, запалювали вогонь, як символ світла. Зустрічаються також камені, складені у вигляді чотирикутників, кути яких розташовані по сторонах світу, інколи у вигляді трикутників, всередині яких також встановлені камені [2, 359].

Основною релігійною практикою були жертвопринесення. При всіх територіальних і

часових варіаціях їх можна розділити на дві групи: жертвоприношення за обітницею, зазвичай пов'язані з вбивством або знищенням, в результаті якого жертви (людина, тварина, зброя, корабель або інший артефакт) переходила у володіння богів; і бенкетні жертвоприношення, під час яких учасники обряду разом куштують їжу, присвячену божеству [4, 337].

Важливе питання, яке не можна оминути – вплив релігійних вірувань на розшарування суспільства. В даному контексті особливу увагу привертає привілейована частка суспільства – знать. Основою могутності знаті була її ведуча роль в релігійних справах. Знатні особи охороняли храми, відали обрядами і жертвоприношеннями. Оскільки ворожіння та релігійний ритуал безпосередньо пов'язувались з вчинками людей, то контроль знаті над культом переростав в її контроль і над іншими сторонами життя населення. Приносячи жертви, вождь сприяв благополуччю населення. В одній з саг розповідається, що після того, як норвезький ярл Хакон став «приносити жертви наполегливіше, ніж це робилося раніше», то «незабаром покращився урожай, і знову з'явилися хліб і оселедець, земля процвітала». Відправляючи культ, знатні люди опинялися в очах населення в більш тісних, інтимних відносинах з божественними силами і самі набували значення обранців або нащадків богів [3, 29]. Конунги древніх скандинавів вели своє походження від язичницьких богів. Королівська влада набувала сакральний характер задовго до появи на Півночі християнства.

Навіть більше – в особистості конунга, за уявленнями того часу, втілювались благополуччя і щастя його народу. Не тільки жертви, які він приносив, і обряди, що їм здійснювались, але і сам він був джерелом вдачі та успіхів одноплемінників. У роки правління конунга, «щасливого на врожай», в країні телилися корови і вівці, до берегів приходили великі косяки риб, не було стихійних лих, не нападали вороги, і «був мир добрий». При «нещасливих» конунгах все йшло погано. Коли на святкових бенкетах пили за «добрий рік» (за хороший врожай і усілякий приплід) і за конунга, то по суті дбали про одне й те ж [3, 29–30].

Як і в багатьох інших культурах, особливе місце у релігійному світосприйнятті відводилась смерті. Вона займала особливе місце в уявленнях і звичаях скандинавів, до неї і до пов'язаних з нею ритуалів вони відносились дуже уважно. Справа в тому, що сама смерть сприймалась ними як частина життя, як її етап. Подорож до загробного світу вважалась цілком реальною, не даремно цей сюжет присутній в більшості чарівних казок, які виходять з міфів і язичницьких часів взагалі [7, 326].

За язичницькими віруваннями скандинавів, померла людина в потойбічному світі продовжувала вести той же спосіб життя, що і на землі: працювати, битися, розважатися, тому знатних людей зазвичай ховали зі всякого роду начинням, багатством, зброєю та іноді навіть в кораблях [3, 39–40].

Якого-небудь культу мертвих, в тому числі предків даного роду, в сагах не виявляється. Але традиційна увага до обряду похорон займає в сагах важливе місце і як дань звичаю, і як закріплення престижа, ранга даної сім'ї.

Вражає різноманітність погребальних практик у північних народів. Померлих спалювали або хоронили в землі, в курганах або на рівних місцях, з інвентарем для поховання або без нього, в реальному або символічному кораблі, але інколи і без всякої корабельної символіки, в великих дерев'яних гробницях, або маленьких трунах, або просто так. Зустрічаються поодинокі поховання в яких поховані двоє (інколи одна з двох жінок – рабиня), і загальні поховання [4, 343]. Все це вказує на відсутність єдино усталеного канону щодо вірування чи поховання, на широкий плюралізм світогляду середньовічного скандинава.

Найживописнішою формою поховання була та, коли тіло клали в корабель і вдосталь забезпечували їжею, зброєю, інструментами та домашнім начинням. Спочатку ми знаходимо цей звичай в Швеції; він засвідчений ще до початку епохи вікінгів і це був привілей декількох дуже багатих сімей. У Венделі і Вальсгерді існує декілька таких захоронень, які відносяться до епохи від 600-го до 1000-го або 1100 року [8, 227–228].

Поховальний бенкет був необхідним моментом в похоронному культі. Більшість

ісландських саг містить повідомлення про поминальні або поховальні бенкети, на які збиралась вся округа – часом кілька сотень людей. Залишки похоронних трапез – «страв» у вигляді кісток тварин і птахів, яєчної шкарлупи і т.д., що всюди знаходять в курганах вікінгів [6, 155].

В ході багатьох обрядів використовували магичні знаки, частіше всього нанесені рунами, наприклад, таємні знаки наносились на спис, який був важливим атрибутом обряду побратимства [7, 342].

Рунічна письменність в уяві скандинавів епохи вікінгів була могутнім джерелом впливу на навколишній світ і користуватись нею міг не кожен. І семантика, і форма рун безпосередньо зв'язані з міфологією. Руни – дар Одіна, завойований їм ціною тяжкого містичного випробування [5, 334–336].

Новий етап життя настав з переходом скандинавських країн у християнство. Однак зміни були не кардинальними і впроваджувались дуже поступово. «Місіонерський період», відзначений одиничними прикладами наверненнями в нову віру лише відносно невеликих груп скандинавів, тривав приблизно до кінця IX – початку X ст. Він характеризується агресивним, відчайдушним спротивом пануючого язичництва та його впертим відновленням [7, 359].

Слід зазначити, що довгий час після звернення в християнство люди все ще вірили, що «добрі духи землі» живуть у гаях, пагорбах або водоспадах, і жінки продовжували збиратися у печерах і курганах та їли їжу, яку попередньо присвячували духам [8, 212].

Як вже було зазначено, знать відіграла в релігійних процесах доволі конкретну функцію. Правлячі кола Скандинавії, конунги та ярли, були зацікавлені в співпраці з добре організованою християнською церквою і були готові на будь-які силові методи для її облаштування в своїх країнах. Папство, з свою чергу, було зацікавлено в інтеграції народів Північної Європи в католицький світ і було готове використати широкий арсенал для навернення в християнство широких верств Скандинавії.

Формальне хрещення Скандинавських країн відбулось в період з другої половини X до поч. XI ст. Данія була хрещена біля 960/965 р. королем Харальдом Синьозубим

(помер в 987/988). На Готланді воно було прийнято, як традиційно вважається, добровільно, десь в 1000 р. Ісландія була формально (на альтингу) оголошена християнською державою в 999/1000 р. Хрестителем Швеції вважається її об'єднувач Олав Шьотконунг (990-ті – 1022), що оголосив християнство офіційною релігією країни в 1008 р [7, 360].

Характерно, що, як правило, місіонери та королі намагались зводити церкви на місцях популярних капищ та тингів, куди народ звик приходити. Так, головний християнський храм Швеції був побудований в Упсалі, інший – в Скарі, де збирався тинг Вестгьоталанда та було святилище. Перші данські храми появились у Виборгу (де був «холм-укріплення» зі святилищем») і в Оденсі (де було «святилище Одіна») [7, 387].

Отже, ритуально-обрядова частина релігійного уявлення скандинавів була присутня у всіх сферах життя вікінга – зустрічала його при народженні, супроводжувала у домашньому господарстві, на тинзі, в бою та проводжала на смертному одрі. Християнізація вікінгів часто мала умовний характер і по поверненню додому скандинави продовжували проводити язичницькі обряди. Впровадження нової релігії часто супроводжувалось синтезом з язичницькими обрядами, культурами та побутом. Подальше дослідження ролі та місця релігії в житті середньовічного скандинава допоможе краще зрозуміти його світогляд та ментальність, а отже – наблизитись до розуміння того середовища і перестати оцінювати його очима сьогодення.

Список використаних джерел

1. Арбман Х. Вікінги / пер. с англ. Н. В. Ерёміной. – СПб.: Евразия, 2003. – 320 с.
2. Будур Н. Повседневная жизнь викингов. IX–XI века. М.: Молодая гвардия, 2007. – 503 с.
3. Гуревич А. Я. Избранные труды. Древние германцы. Викинги. – СПб., 2007. – 352 с.
4. Джонс Г. Викинги. Потомки Одина и Тора. М.: ЗАО Центрполиграф, 2007. – 445 с.
5. Лебедев Г. С. Эпоха викингов в Северной Европе. – СПб.: Евразия, 2005. – 640 с.
6. Петрухин В. Я. Погребения знати эпохи викингов // Скандинавский сборник XXI. – Таллин: Ээсти Раамат, 1976. – С. 153–171.
7. Сванидзе А. А. Викинги – люди саги: жизнь и нравы. – М.: Новое литературное обозрение, 2014. – 800 с.
8. Симпсон Ж. Викинги. Быт, религия, культура. М.: Центрполиграф, 2005. – 240 с.
9. Стриннгольм А. Походы викингов. – М.: АСТ; Хранитель, 2006. – 736 с.

EDGAR BOSAK
Mukachevo

RITUAL AND CEREMONY COMPOSITION OF RELIGIOUS CONCEPT OF VIKINGS AND ITS ROLE IN SUSTAINABLE LIFE

The article attempts to analyze the role and place of the religious ceremonies of the Viking Age (IX–XI centuries) on the life of the medieval Scandinavian. The emphasis is on the full penetration of religious beliefs in all areas of life of Viking. Attention is drawn to household rituals, perceptions of death, and the role and types of sacrifices. The subject of the participation of the nobility in the creation of ceremonies and beliefs is touched upon. The issue of interconnection of religious life and natural conditions of life is analyzed. The process of Christianization of the North, its effectiveness and syncretism with old pagan beliefs are considered.

Key words: Scandinavia, Vikings, religion, rituals, ting, konung, christianity, worldview.

ЭДГАР БОСАК
г. Мукачево

РИТУАЛЬНО-ОБРЯДОВАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ РЕЛИГИОЗНЫХ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ ВИКИНГОВ И ЕЕ РОЛЬ В ПОВСЕДНЕВНОЙ ЖИЗНИ

В статье предпринята попытка проанализировать роль и место религиозных обрядов эпохи викингов (IX–XI вв.) на повседневную жизнь средневекового скандинава. Акцентируется внимание на полное проникновение религиозных представлений во все сферы жизни викинга. Обращается внимание на бытовые ритуалы, восприятие смерти, роль и виды жертвоприношений. Затрагивается тема участия знати в творении обрядов и верований. Анализируется взаимосвязь религиозного мировоззрения и природных условий жизни. Рассматривается процесс христианизации Севера, её эффективность и синкретичность со старыми языческими верованиями.

Ключевые слова: Скандинавия, викинги, религия, ритуалы, тинг, конунг, христианство, мировоззрение.

Стаття надійшла до редколегії 10.06.2018